

УДК 174:654.197(045)

М. М. Нетреба

“ЕКСТРЕМАЛЬНА” ЖУРНАЛІСТИКА НА ТЕЛЕБАЧЕННІ: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто основні етичні та професійні вимоги журналістики на конкретних помилках працівників телекомпаній, які висвітлюють екстремальні події, теракти та катастрофи.

Ключові слова: екстремальна журналістика, етика журналістів, катастрофи, терористичні акти, телебачення.

I. Вступ

Контент сучасного українського телебачення, зокрема тематично спрямований на висвітлення екстремальних подій і терактів, не відповідає базовим вимогам етичних норм журналістики, у багатьох випадках є незбалансованим і містить інформацію, що викривляє факти та маніпулює думкою глядачів. Ці реалії українського медіапростору вимагають від вітчизняного журналістичного навчання комплексних наукових досліджень, які системно проаналізують негативні явища в галузі, зокрема в сегменті екстремальної журналістики, та запропонують ефективні методи боротьби з проявами непрофесійності та неетичності з боку працівників ЗМІ.

До розгляду проблем висвітлення екстремальних подій зверталися такі вчені, як В. Іванов, Г. Почепцов, Є. Прохоров, – вони висвітлили історичні, теоретичні та практичні аспекти проблеми. Детально вивчено роботу над інформаційними повідомленнями про тероризм, стихійні лиха та катастрофи такими науковцями, як А. Вартанов, Н. Ващенко, С. Муратов, І. Хлебніков. Окремлену тему досліджує багато фахівців у галузі національної та міжнародної безпеки.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути основні етичні та професійні вимоги журналістики на конкретних помилках працівників телекомпаній, які висвітлюють екстремальні події, теракти та катастрофи.

III. Результати

Щодо висвітлення катастроф, терористичних актів та подій екстремального характеру існують серйозні етичні обмеження для журналістів. Найбільше обмежень стоїть перед працівниками телекомпаній. Як вважає професор В. Іванов, терористичні акти зазвичай здійснюються з розрахунком на їх розповсюдження в мас-медіа, що, на думку терористів, має створювати атмосферу жаху та підривати волю громадськості й силу держави щодо збереження спокою [4, с. 214].

Однією з провідних етичних проблем при висвітленні терактів залишається погоня за рейтингом. Переважання розважальної функції призводить до втрати моральних цінностей суспільства, фрагментарності сприйняття, споживання поверхової й беззмістовної інформації, руйнування моральних принципів. В увазі цієї “зашореності мислення” терорист може сприймати обивателем як “герой, який шукає правду” [8, с. 12]. Етичні та професійні вимоги при збиранні інформації потребують особливої уваги в умовах екстремальних ситуацій, оскільки їх порушення може призвести до загострення ситуації та людських жертв.

Вимоги суспільства до працівників засобів масової інформації фіксують добровільно визнані останніми документи, що є джерелами етичних вимог. Документи журналістської етики містять нормативно-ціннісні вимоги до працівників ЗМІ, відображають не тільки ситуативно-мінливі поточні етапи моралі, а й закономірно необхідні умови існування, її історичний розвиток. Документи з етики журналістики мають кілька видів. За “географією” впливу на журналістів можна виокремити міжнародні, національні, корпоративні, редакційні документи, що містять вимоги етики журналістів. Залежно від рівня узагальнення цих вимог розмежовують принципи журналістської етики, декларації, хартії, кодекси, канони.

Організація Об'єднаних Націй, як стверджує В. Здоровега, схвалила Кодекс журналістської етики 1950 р. Цей міжнародний документ містить, зокрема, такі етичні норми: точність, вивіреність інформації, недопустимість використання журналістики в особистих інтересах, наклепу, дезінформації, плагіату. Журналіст має право не виконувати завдання, що суперечить його гідності й честі, підриває репутацію іншої особи [3, с. 376].

Чинним міжнародним документом етики журналістів є Міжнародні принципи журналістської етики, прийняті на четвертій Консультативній зустрічі міжнародних і регіональних журналістських організацій. На ній, зокрема, були присутні представники Міжнарод-

дної федерації журналістів, до якої в 1992 р. увійшла Спілка журналістів України, члени котрої тепер повинні дотримуватися Міжнародних принципів журналістської етики, що називають ще “демократичним мінімумом сучасного журналіста”.

Попри велику кількість етичних кодексів, канонів та настанов ми майже щодня стикаємося з порушенням основних етичних вимог у телевізійних сюжетах. У такому разі ми мусимо говорити про відсутність у багатьох представників мас-медіа певних внутрішніх гальмівних механізмів, які б не дозволяли використовувати кров і людські трагедії для підвищення власних рейтингів.

Сьогодні терористичні організації впевнені в наявності в них “вимушених союзників” – засобів масової інформації, які все покажуть, викличуть паніку та страх у населення. І, на жаль, чим ліпше працюють ЗМІ, чим більше інформації вони дають, тим ефективніше буде залякування, тим більше шансів у терористів отримати те “паблісіті”, якого вони домагаються. Разом з тим з допомогою мас-медіа формується образ, який для терориста-фанатика й становить ворога, оскільки, за визначенням психологів, на противагу найманому кілеру, у його діях завжди присутня ненависть [5, с. 83].

Новини та поточні події будуть за своєю природою часто містити матеріали, пов'язані з насильством, заворушеннями або панікою. Обов'язок журналіста полягає в тому, щоб повідомити про них та проаналізувати наявні факти. Журналісти не повинні прагнути прикрасити середовище, в якому відбуваються акти насильства й жорстокості. Коли такі сцени включають у програму для того, щоб сприяти вирішенню важливого для суспільства завдання, насильство, його хворобливі та криваві наслідки повинні бути подані в гранично відвертій формі.

Прийняття рішення про те, чи транслювати певний відеоряд з подій у “гарячих точках”, повинно ґрунтуватися на його інформаційній цінності, поряд з урахуванням можливого ставлення до них аудиторії. Матеріали репортажу ніколи не повинні бути зосереджені на трупах або стражданні поранених. Подібні сцени варто використовувати тільки в разі потреби забезпечити розуміння важливості інформації публікою. Необхідна розбірливість при показі місць скоєння насильства, і якщо такі сцени є, вони не повинні бути затягнутими. Особисте горе може іноді стати темою програми, але воно не має перетворюватися на матеріал для досягнення сенсаційного ефекту, до того ж потрібно поважати право на приватне життя [7, с. 107].

Звісно, трапляються випадки, коли приймають рішення про необхідність використовувати шокуючі матеріали, але воно має бути виваженим. Коли такий матеріал може

викликати обурення або неприйняття в частині аудиторії, мовник повинен завчасно зробити відповідне застереження про те, що матеріал може викликати хворобливу реакцію в деяких глядачів чи слухачів.

Деякі ЗМІ іноді доходять до інформаційного садизму, коли окремі журналісти майже із захопленням у подробицях описують знущання злочинців над жертвою, її страждання та смерть. Одних людей, вразливих, така інформація травмує й сенсibiliзує, знижуючи поріг психічної травматизації. Інших, навпаки, десенсибилюючи, привчає до сприйняття смерті, насильства, жорстокості, сприяючи формуванню цинізму й байдужості щодо нещастя інших [1, с. 70].

Тому міра відповідальності кожного журналіста, особливо телевізійника, надзвичайно висока. За результатами соціологічних опитувань, громадяни довіряють мас-медіа найбільше серед інших інституцій суспільства. А отже, журналістське співтовариство має виробити для себе певний кодекс, дотримання якого буде обов'язковим.

Журналіст повинен усвідомлювати свою функцію пропаганди, формуючу цінності суспільства. Кожен телевізійник, що висвітлює теракт, морально відповідальний перед своєю аудиторією. Цей факт закликає до більшої уважності та обережності під час висвітлення проблем, пов'язаних з терактами. При цьому важливо тонко поєднання законодавчих заборон з етичними цінностями його самого.

При висвітленні катастроф та стихійних лих найважливішою вимогою є оперативність та достовірність зібраних фактів, що забезпечує необхідну інформацію й перешкоджає поширенню чуток. Оперативність не виключає ретельної перевірки фактів, особливо щодо людських втрат і матеріальних збитків.

Репортер обов'язково має дбати про те, яке враження справить його матеріал на аудиторію, тому варто уникати невиправданого натуралізму в описуванні наслідків катастроф. Дуже відповідально треба підходити до оприлюднення даних про збитки, а також причини тих чи інших патогенних явищ, обов'язково потрібно наводити коментарі експертів і фахівців у галузі цивільного захисту та безпеки населення.

Часто під час збору інформації, взяття інтерв'ю в потерпілих телевізійники прагнуть домогтися опису “найжахливішого, найважливішого”. Це призводить до повторного “занурення” людини в травматичну ситуацію, змушує її знову переживати той самий жах, біль, і залишає її на піку важких переживань, не допомагаючи впоратися з ними. Природно, що журналіст не є психотерапевтом. Але прагнення зробити репортаж більш емоційно насиченим, захопливим вступає іноді в суперечність з турботою про психологічне здоров'я співрозмовника [2, с. 176].

Другий аспект травмувального впливу ЗМІ пов'язаний з тим, як впливає на постраждалих інтерпретація травматичних подій. Дуже часто акцент роблять на безглуздість того, що відбувається, зокрема загибелі близьких, на відсутності спроб допомогти, на байдужості оточення, на відсутності підтримки, тобто засоби масової інформації підкреслюють і посилюють відчуття безпорадності, безсилля та безглуздя, тим самим посилюючи фактори, що призводить до обважнення переживання травми. На практиці ЗМІ часто застосовують “прийоми погіршення наслідків травми” [9, с. 208].

На жаль, сьогодні набагато рідше й швидше як виняток показують співпереживання, готовність допомогти, підтримати, прагнення на всіх рівнях знайти вирішення проблем. Ще менше можливості зустрітися в ЗМІ зі спробами знайти в широкому розумінні позитивне значення того, що сталося. На рівні високих цінностей навіть загибель людей можна розглядати не як безглузду жертву, а як професійний подвиг або як можливість щось змінити, врятувати в майбутньому інших.

Третім моментом у діях засобів масової інформації, що впливає на переживання психологічної травми, є їхня орієнтація на пошук причин і винуватців того, що сталося. У певному аспекті це безвихідна орієнтація, звернення до минулого, яке неможливо змінити. Тому питання типу “чому це сталося?” та “хто винен?” часто посилюють почуття безвиході, вини або ненависті. Адже саме із цих позицій, наприклад, часто розглядають міжнародні конфлікти та їх наслідки. Можна довго розмірковувати про причини й винуватців інгушетсько-осетинського, грузино-абхазького або сербсько-боснійського конфлікту, посилюючи взаємну ворожість і готуючи тим самим ґрунт для нових конфліктів. Орієнтація на минуле в ЗМІ змушує людей, які пережили надзвичайні ситуації, фіксувати свою увагу на тому, “що було б, якщо...”, а не на тому, як жити далі, як впоратися, який досвід можна взяти на майбутнє, як зробити, щоб подія не повторилася, як краще лікуватися її наслідки. На жаль, у ЗМІ майже ніколи не роблять такого акценту на “як”, тобто немає й орієнтації на майбутнє.

Робота над репортажем у “гарячих точках”, як під час терористичних актів, так і під час стихійних лих та катастроф, вимагає серйозної підготовки журналіста. Для теле-репортера висвітлення екстрених новин – це, по-перше, оперативність. У такій ситуації треба встигнути зібрати інформацію про подію, скласти з неї зв'язний текст, начитати його на камеру, зняти потрібні кадри, які б відображали реальну картину подій та не зазіхали на права звичайних людей.

При зйомці екстрених репортажів практично неможливо зробити все так, як передбачали на початку, і репортер повинен визначати на місці, чи може конкретна подія набути несподіваного повороту. Журналіст повинен уміти швидко

реагувати на все, що відбувається навколо, і так само швидко міняти “тактику зйомок”.

Під час створення тематичного репортажу протягом певного часу журналіст збирає факти про подію, вибудовує причинно-наслідковий ланцюг. Створення тематичного репортажу істотно відрізняється від підготовки репортажу екстреного: його, на відміну від подієвого, можна контролювати. Якщо при оперативній роботі тележурналіст змушений слідувати за подіями, то в ході роботи над “своїм” матеріалом репортер може планувати заздалегідь, що буде сказано й показано. Саме тому екстрений репортаж вимагає більше сил та підготовки, щоб журналіст не порушив ані закону, ані етичних вимог щодо висвітлення екстремальних подій.

З великою обережністю необхідно підходити до вибору лексичних засобів при висвітленні терористичних акцій. Щоб надати собі певного статусу, терористичні групи часто вдаються до використання військової та юридичної термінології.

У багатьох кодексах професійної етики національних організацій журналістів, а також у корпоративних правилах поведінки таких організацій, як Associated Press, BBC, Reuters, The New York Times і The Washington Post, підкреслено, що відтворювати термінологію терористів, які називають себе “добровольцями”, “виконавцями”, “борцями за свободу” тощо, означає сприяти пропаганді терористичних ідей, підсвідомо виправдувати подібні дії. З іншого боку, використовувати слово “терорист” також не рекомендовано, оскільки воно саме по собі вже є оціночним судженням, крім того, може викликати негативну реакцію певної частини населення, особливо в конфліктних зонах [6, с. 39].

Англомовні організації пропонують спеціальні антитерористичні словники. Експерти з журналістської етики підкреслюють, що заяви терористів журналісти повинні переказувати своїми словами, по можливості супроводжуючи їх юридичними коментарями. Дії терористів, незалежно від їх мотивування, мають викликати осуд. А ось причини, що породжують тероризм, потрібно обговорювати в демократичному суспільстві вільно, толерантно й конструктивно.

В екстремальних репортажах немає місця пліткам та здогадам. Найближчий приклад негативного впливу цього явища в журналістиці – трагедія з літаком польського президента під Смоленськом, коли в перших телевізійних репортажах речник російського Міністерства із надзвичайних ситуацій повідомив про чотири спроби екіпажу посадити пасажирський літак. Цю інформацію з офіційного джерела передали чи не всі зарубіжні й українські телевізійні канали. Згодом журналісти звернулися за коментарями до фахівців та практиків, які спростували слова речника, вводючи нові факти. Через це з'явилися нові чутки від роздумів

про неякісний російський авіапродукт до національної ворожнечі.

У зв'язку з наступними подіями (виверження ісландського вулкану, що паралізувало повітряний простір над Старим Світом), авіакатастрофа під Смоленськом припинила бути топовиною, тому достовірна інформація пройшла непоміченою. А відтак, у масовій свідомості громадян різних європейських країн ще довго зберігатиметься інформація про чотири спроби екіпажу зайти на посадку, про вказівки президента командирів екіпажу, а також про незнання командиром іноземної мови.

Журналістам не можна забувати про той факт, що коли приймають плани про висвітлення подій, у ході яких можуть виникнути масові заворушення, необхідно вжити всіх необхідних заходів обережності, щоб гарантувати, що присутність працівників ЗМІ, камер і мікрофонів не спровокує скупчення людей.

Кореспонденти мають усвідомлювати, що в умовах інформаційного суспільства подія, про яку не повідомили, не відбулася. Для аудиторії наче не існує того, про що вона не знає [4, с. 213]. З одного боку, це накладає на журналіста обов'язки щодо інформування, а з іншого (якщо це стосується власне масових заворушень) – учасники намагатимуться використати репортера для поширення своїх поглядів та думок. Така небезпека існує під час проведення будь-якого мітингу, які часто збирають не заради мобілізування прихильників, а для зарадження уваги медіа та поширення вигідної їм інформації.

За словами В. Сердюка, журналіст мусить пам'ятати, що він не є суддею, тому повинен надавати збалансовану інформацію та аналізувати перебіг подій, а не ставати на чийсь бік і проголошувати, хто правий, а хто винний [4, с. 214].

В ідеалі кореспондент під час масових заворушень має стояти над бійкою, тобто подавати максимально об'єктивну та збалансовану інформацію, не нав'язуючи своїх оцінок. Усі важливі факти потрібно доводити до відома громади, проте не можна виривати їх із контексту. У разі заворушень журналіст має виконувати всі законні вимоги влади, однак повідомляти про ці вимоги, якщо вони заважають йому збирати інформацію.

Висвітлення акцій із захоплення заручників, дій терористів, бунтів і масових заворушень накладає велику відповідальність на працівника ЗМІ. Журналісти повинні гарантувати, що їх діяльність не створить додаткової небезпеки для життя заручників, і не буде перешкоджати зусиллям влади з їх звільнення.

У тривалих інцидентах за наявності заручників телевізійникам не треба розмірковувати про те, що трапилось або що може трапитися. Кореспонденти та операторська група повинні дотримуватися порад міліції, щоб не ускладнити ситуацію. Із цим завданням не змогли впоратися журналісти-телевізійники під час захоплення заручників

у Москві 23–26 жовтня 2002 р. У прямому включенні журналіст Першого каналу під час інтерв'ю з О. Цекало розповів аудиторії про те, що незабаром почнеться штурм будівлі. Згодом на телеканал надійшла інформація, що терористи та заручники дивляться телевізор. Через необачність телевізійників звичайне інтерв'ю могло призвести до фатальних наслідків. Після завершення операції гендиректор Першого каналу К. Ернст в інтерв'ю зізнався, що після трансляції заяви О. Цекало керівництво каналу прийняло рішення ввести “дуже жорстку самоцензуру” [10]. Керівництво “НТВ” усупереч вимогам оперативного штабу транслювали початок штурму в прямому ефірі.

Припустилися й суворой помилки працівники “Ren-TV”, коли спілкувалися по телефону з однією із заручниць, а ведучий попросив передати слухавку одному з терористів. У процес втрутилися органи правопорядку та керівництво компанії й перервали розмову.

Наслідки штурму (великим планом трупи убитих терористів і жінок-камікадзе), відзняті “Першим каналом” були поширені Центром громадських зв'язків ФСБ по всіх телеканалах.

Після цих подій російські телеканали ввели внутрішні обмеження щодо висвітлення терористичних актів. “НТВ”, за даними видання “Газета”, прийнято рішення не показувати так звану “різанину”, тобто фрагменти тіл жертв терактів. Колишній гендиректор “НТВ” Є. Кисельов вважає: “Існує світова практика. У цивілізованих країнах камера ніколи не смакує тему людських страждань, з якої б причини вони не відбулися: теракт, природна катастрофа тощо” [11, с. 108].

Підсумком обговорення журналістських дій, що не відповідали Етичному професійному кодексу, стали слова ведучого програми “Свобода слова” на “НТВ” (згодом на “1+1”) С. Шустера: “Не варто показувати трупи, особливо вдень, коли біля екрану можуть бути діти; але, з іншого боку, поранені, закривавлені люди – це жертви, але виходячи, вони розповідають про те, що сталося”. На його думку, рівень обмежень для теле- і радіокомпаній – це проблема дискусій та оцінки громадськості [10].

Інституції держави, які протистоять терору, зобов'язані, перш за все, з'ясувати, що відбувається і з ким вони мають справу. Повинні забезпечити суспільство від агресивної терористичної свідомості. Це якраз і є те завдання, у вирішенні якого науковці, засоби масової інформації та держава мають ефективно співпрацювати.

Особливу увагу треба приділити висвітленню етнічних конфліктів. Збираючи інформацію щодо спірних етнічних питань, варто чітко дотримуватися принципу збалансованості. Не повинно бути категоричних оцінок або тенденційно підібраних фактів та інтерв'ю. Крім того, журналісти мають чітко усвідомлювати той факт, що погляди етніч-

них екстремістів не можна екстраполювати на всіх представників певної національності. Оцінювання зібраного матеріалу мають проводити незалежні компетентні експерти. Також потрібно виважено подавати історичні описи, особливо під час конфліктів, адже історичні факти кожна зі сторін може тлумачити по-своєму.

IV. Висновки

Світова спільнота журналістів, редакторів, видавців і мовників зацікавлена в тому, щоб мати єдині й деталізовані стосовно різних ситуацій орієнтири професійної поведінки, які можуть далі бути конкретизовані в регіональних, національних або корпоративних етичних кодексах. Принципово важливо, щоб ці орієнтири були вироблені самим співтовариством, за участю психологів, соціологів, етнологів, теологів та інших експертів, а не нав'язані ззовні. Їх мають дотримуватися всі ЗМІ. Найголовніше – не перетворювати медіа на зону конфлікту, не роздмухувати пристрасті, не ставати на бік однієї зі сторін, бо інша сторона почуватиметься знехтуваною.

У подальшому планується розглянути більш детально конкретні етичні помилки журналістів під час висвітлення катастроф, стихійних лих та терористичних актів на телебаченні.

Список використаної літератури

1. Авраамов Д. С. Професійна етика журналіста / Д. С. Авраамов. – Москва : Мысль, 1991. – 158 с.
2. Александровский Ю. А. Пограничная психиатрия и современные социальные проблемы / Ю. А. Александровский. – Ростов-на-Дону : Ростов, 1996. – 256 с.
3. Здоровега В. Й. Вступ до журналістики / В. Й. Здоровега. – Львів : Наука, 1995. – 578 с.
4. Иванов В. Ф. Журналістська етика : підручник / В. Ф. Иванов, В. Є. Сердюк. – 2-ге вид., випр. – Київ : Вища школа, 2007. – 231 с.
5. Кібл Р. Журналістська етика / Р. Кібл ; [пер. Д. І. Смоляк]. – Київ : Київська типографія, 2007. – 190 с.
6. Кузнецова О. Правові й етичні норми журналістики : тексти лекцій / О. Д. Кузнецова. – Львів : Львів, 1993. – 78 с.
7. Лазутина Г. В. Профессиональная этика журналиста : учеб. пособ. / Г. В. Лазутина. – Москва : Аспект Пресс, 1999. – 299 с.
8. Мониторинг політичних новин. Основні результати : за даними Академії Української Преси за участю співробітників Інституту соціології НАН України за червень 2012 р. [Електронний ресурс] / Академія Української Преси. – С. 10. – Режим доступу: <http://www.aup.com.ua>.
9. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – 2-ге вид. – Київ : Знання, 2008. – 663 с.
10. Смуров Н. Г. Тероризм должен быть этичен / Н. Г. Смуров // Коммерсант. – 2002. – № 200. – С. 13.
11. Хоффман Б. Тероризм: Взгляд изнутри / Б. Хоффман. – Москва : Культура, 2003. – 577 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2016.

Нетреба М. М. “Экстремальная” журналистика на телевидении: этический аспект

В статье рассмотрены основные этические и профессиональные требования журналистики на конкретных ошибках работников телекомпаний, освещающих экстремальные события, теракты и катастрофы.

Ключевые слова: экстремальная журналистика, этика журналистов, катастрофы, террористические акты, телевидение.

Netreba M. “Extreme” Journalism on TV: Ethical Aspects

In this article we have tried to consider the basic ethical and professional requirements specific to journalism mistakes workers broadcasters who cover extreme events, terrorist attacks and disasters

Content of contemporary Ukrainian television, including thematically focused on coverage of extreme events and terrorist attacks do not meet the basic requirements of the ethics of journalism, in many cases, is unbalanced and contains information that distorts the facts and manipulates the mind of viewers. These realities Ukrainian media space demand from domestic journalism comprehensive scientific studies that systematically analyze the negative developments in the industry, especially in the segment of extreme journalism, and offers effective methods to combat manifestations of unprofessional and unethical on the part of media professionals.

To address the problems of coverage of extreme events addressed by such scholars as V. Ivanov, G. Pocheptsov, E. Prokhorov – they explored the historical, theoretical and practical aspects. A detailed study of the work received reports about terrorism, natural disasters and accidents such scholars as I. Khlebnikov, H. Vashchenko Alexander Vartanov, S. Muratov. The above topic is studied by many experts in the field of national and international security.

Most importantly – do not turn the media into the conflict zone, not to fan passions, not to stand on the side of one party for the other party feel neglected.

Key words: extreme journalism, ethics of journalists, disasters, terrorist attacks, television.